

ВІДГУК

офіційного опонента Жанни Олександрівни Янковської,
доктора філологічних наук, проф. кафедри культурології
та філософії Національного університету «Острозька академія»
на дисертацію **Коваль Галини Василівни**
«ПОЕТИЧНИЙ УНІВЕРСУМ КАЛЕНДАРНО-
ОБРЯДОВОГО ФОЛЬКЛОРУ УКРАЇНЦІВ» (монографію),
подану на здобуття наукового ступеня доктора філологічних наук
зі спеціальності 10.01.07 – *фольклористика*

Актуальність теми дослідження

Календарно-обрядовий фольклор українців – це унікальний пласт національної культури, в якому відображено світоглядні уявлення народу, пов'язані із землеробством, вирощенням урожаю. На ці давні обряди й фольклорні тексти звернули увагу ще перші дослідники українського фольклору на початку ХІХ століття, зокрема – М. Максимович у незавершеній праці «Дни и месяцы украинского селянина». Пізніше посутнім вкладом у розвиток теми та, особливо, фіксування автентичного матеріалу послужили праці П. Чубинського, І. Огієнка, І. Вагилевича, І. Франка, М. Грушевського, С. Килимника, О. Воропая, К. Сосенка, В. Скуратівського та інших вчених. Проте смисловий потенціал цих текстів настільки глибокий, що, напевне, ще не одне покоління вчених матиме їх за джерело вивчення.

На *актуальність* теми, заявленої Галиною Коваль, («Поетичний універсум календарно-обрядового фольклору українців») вказує, по-перше, архаїчність та здатність до трансформації в часі й просторі календарно-обрядового фольклору, по-друге, його регіональна зумовленість та своєрідність, можна сказати, прив'язаність до природного топосу, по-третє, новизна сучасних методологій та підходів до вивчення текстового фольклорного матеріалу, що дозволяє глибше осягнути їх сакральну сутність. У поданій до захисту дисертації представлено комплексний джерельний матеріал, чітко визначено основні вектори студіювання. Різноманітні календарно-обрядові тексти у роботі класифіковано й проаналізовано за спорідненістю тем, мотивів, образів, способами художнього вираження.

Варто наголосити, що специфіка дослідження календарного фольклору полягає у його входженні до комплексу обрядової культури, що містить не лише словесний текст, але й жест, міміку, музично-руховий (ритуальний) супровід. Тому *метою* студіювання Галини Коваль стали «календарно-обрядові пісні як універсальне поетичне явище в цілісній жанровій системі, приуроченій до річного календаря» (с. 7). Поставлена мета детально конкретизована у

завданнях, які, відповідно, структурують роботу, визначають логічний порядок виконання дослідницьких завдань.

Хочеться відзначити, що дисертантка використала для наукового аналізу досить велику кількість автентичних записів відомих та маловідомих фольклористів, а також власні польові матеріали, що є особливо цінним для фольклориста. Декодування комплексу виражальних засобів, тропіки та смислів календарного фольклору дають можливість глибше зануритися в особливості цього текстового матеріалу, з'ясувати його сакральну сутність, яка сьогодні, на жаль, втрачається.

Проблематика дисертації відповідає науково-дослідницькому спрямуванню, який визначено науковими темами Інституту народознавства НАН України відділу фольклористики «Український фольклор і сучасні глобалізаційні процеси: поетика», 2008–2012 рр., № держреєстрації 3.3.4.18; «Проблеми історико-та лінгвофольклористичних досліджень», 2013–2018, № держреєстрації 0113И002233.

Найбільш істотні наукові результати

Дисертація Галини Коваль містить багатий систематизований та проаналізований фольклорний матеріал, частина якого – опубліковані джерела, що охоплюють обшир текстів від записів Зоріана Доленги-Ходаковського до сучасних фіксацій, а частина – вводиться в науковий обіг уперше, в тому числі містить і власні польові записи. Це дозволило дисертантці проаналізувати різні пісенні моделі та простежити їх трансформацію в просторі й часі. Такий підхід розкриває стан збереження календарних текстів, цілісність художньо-образної системи та супровідного етнографічного контексту. Для аналізу авторка використовує інтердисциплінарні підходи (етнологічні, лінгвофольклористичні, етнопсихологічні), які увиразнюють та розширюють і сутнісно доповнюють рамки філологічного напрямку.

У *Розділі 1.* монографії «Історико-теоретичні та методологічні домінанти в осмисленні поетики календарно-обрядового тексту» детально представлена джерельна й теоретична база дослідження. За хронологічним принципом подано фактологічний матеріал і доведено, що твори усіх жанрів календарно-обрядового фольклору публікувались, проте найбільше маємо видань текстів зимового циклу – колядок та щедрівок. Це очевидно, оскільки вони поширені на всій території України, записувалися багатьма фольклористами. Г. В. Коваль залучає до наукового аналізу видання Зоріана Доленги-Ходаковського, М. Максимовича, І. Вагилевича, А. Метлинського, Б. Грінченка, О. Малинки, Я. Головацького, П. Чубинського, О. Потєбні, В. Гнатюка, О. Дея та інших. До текстового обігу введено також і локальний фольклор – кустові пісні, царинні, пастуші та риндзівки, деякі з них у записах

самої дисертантки. Окремо варто відзначити використання архівних матеріалів – записи Леся Мартовича, Євгенії Бохенської, Антона Онищука, Осипа Роздольського, Степана Шевчука.

Свій погляд на історіографічні студії Г. Коваль акумулювала у підрозділі 1.2. (с. 44–78), у якому розглянуто проблеми, пов'язані зі станом вивчення календарно-обрядових пісень, їх зосередженості у фольклорних збірниках, становлення й розвиток теоретичних аспектів зазначеної теми.

Розгляд історіографії проблеми авторка розпочинає із аналізу поглядів М. Максимовича, який глибоко сприймав та розумів тонкощі народної пісні, захоплювався її естетикою, зазначав, що «кожна пора року, кожне заняття, які належать до сільського побуту і сімейного життя, супроводжуються особливими піснями» (с. 45). Значну увагу приділено в монографії науковій інтерпретації календарного фольклору Іваном Франком, який акцентував на емоційній вивершеності та оптимістичному психологізмові народних текстів, у яких міститься «сила і суть поезії» (с. 51). Досить ретельно також проаналізовано дисертанткою наукові студії календарно-обрядових пісень М. Грушевським. Особливо наголошено на такому складнику обрядових пісень, як рефрени, які вчений влучно номінував «антологією приспівів» (с. 54). Як зазначено дослідницею, архаїчність ознак календарних пісень за виконанням та специфікою мелодій доказово показав Ф. Колесса (с. 55). Не обмежуючись історією вивчення проблеми, Г. Коваль окреслює також і сучасний стан вивчення поезики календарного тексту.

Поміж загальнонаукових та специфічних методів дослідження дисертантка найбільше скористалася статистичним, історико-типологічним, структурно-типологічним, структурно-семіотичним, а також нею застосовано міждисциплінарний підхід до аналізу окремих питань. Такий комплексний підхід до аналізу текстів дає можливість простежити окремі фольклорні явища з різних поглядів.

У монографії фахово інтерпретується тема фольклорної традиції, а також спадкоємності й новаторства, розглядаються напрямки художньої рецепції. Авторка компетентно доводить домінантність сугестивного сприйняття дійсності в календарному тексті, простежує шляхи його проєкції в театральний та естетичний виміри на сучасному етапі.

Місце календарно-обрядових текстів у пісенній культурі українців Г. Коваль розглядає у *Розділі 2. «Календарно-обрядова творчість у народно-пісенній культурі українців»*. У підрозділі 2.1. «Фольклорна традиція та її художня рецепція. Сенси пам'яті» авторка досить креативно підійшла до питання вивчення традиційного фольклору. Систему зв'язків минулого і сучасного, стереотипні, стійкі форми подання і сприйняття, синкретичне поєднання вербального та невербального розглянуто як своєрідний культурно-інформаційний код до осягнення цих текстів. Особливий акцент дослідниця

зробила на дослідженні вербальних традиційних форм календарної обрядовості, орієнтації на типові текстові моменти, які циклічно повторюються. У роботі постійно наголошується на проблемі цілісного прочитання тексту – пісенного та акціонального, оскільки, за словами авторки, «обрядовий фольклор пов'язаний з етнографічною дійсністю», і тільки при такому синтетичному підході «зрозумілим стає його наповненість різними етнографічними реаліями, структурними елементами дійства» (с. 85).

Особливо варто відзначити науковий підхід дисертантки до понять фольклорної пам'яті, психологічних моментів засвоєння й техніки передачі твору. Домінантним у цьому процесі, звісно, є особа народного виконавця, який репродукує і транслює пісенні тексти. Г. В. Коваль влучно називає носія фольклору тим, хто формує поетику обрядової поезії та виконує функцію «зберігача» фольклорних тем, сюжетів, мотивів, образів.

Новаторським з точки зору міждисциплінарного підходу до аналізу тексту бачиться підрозділ 2.2. «Візуалізація обрядового церемоніалу». Цей матеріал спрямований на емоційне, естетичне відображення календарних обрядодій. Як зазначає дослідниця, «традиційні обряди у супроводі пісень, сприймалися як необхідне, а згодом як поетично-прекрасне» (с. 103). Сюди введено обряд «водіння Куста», обряд колядування, ритуальну гру «Коза», «водіння русалок» – усі вони мають стійку сюжетно-композиційну структуру, діалоги, масові дії, розподіл ролей, наявність ігрових епізодів, наповненість ознаками театралізації.

У підрозділі 2.3. «Редуплікація як форма вербального відтворення обряду в пісні» залучено лінгвістичний термін «редуплікація» для розгляду фольклорної текстової моделі, коли повторюється обряд та його елементи в поетичному тексті. Такий підхід, вважаю, є доказовим та коректним. Словесні конструкції часто дублюють обрядові атрибути, ритуальну їжу, редуплікуються навіть ритуальні дійства («колодка», «рогулька») та ін. Підрозділ 2.4. «Парадигма календарно-обрядового часу: від буденного до святкового» та підрозділ 2.5. «Поетична модель простору: фольклорна онтологія в календарному тексті» оснований на виокремленні й аналізі хронотопів текстових моделей та відображають синхронічні й діахронічні проекції у визначених в дослідженні топосах.

У науковий контекст дисертанткою введено важливу тему, що розкриває пізнання світу, пов'язану з фольклорною онтологією. Увага зосереджується на поетичній просторовій моделі, адже «поетичний світ календарних пісень актуалізує першопочаткові дії, пов'язані з освоєнням простору. Поєднання аспектів часових («коли не було») та просторових («ні неба, ні землі»), дає змогу представити набір архетипних образів та об'єктів, у межах якого відбувається акт світотворення. Деталізовано розкрито один із важливих соціокультурних топосів – Дім, у якому акумульовано мікрорівень (просторові

деталі, межовий простір) та макрорівень (простір у масштабах Всесвіту), а ритуальні гості, що часто присутні в обрядових текстах, уявляються своєрідними медіаторами між світом «своїм» та «чужим» (с. 150).

Фольклорний календарний фонд авторка теоретично аналізує, структурує багатожанровий матеріал за образами, засобами вираження, метафоричним осягненням світу, символічними кодами. Скрупульозно розпрацьована тропеїстична система календарно-обрядових пісень, зокрема, акцентовано на емотивно-образних засобах народних творів (епітетиці), компаративних способах вираження, художньому перебільшенні як ідеалізації обрядової реальності.

Розділ 3. «Тропеїстична система календарно-обрядових пісень» базується на таких підрозділах: 3.1. «Емотивно-образне поле творів (епітетика)»; 3.2. «Компаративні засоби вираження»; 3.3. «Художнє перебільшення як спосіб ідеалізації обрядової реальності»; 3.4 «Метафоричне осягнення світу народної поезії»; 3.5. «Символічні коди у піснях річного календаря». До уваги взято великий масив поетичних засобів, за допомогою яких створюються характерні фольклорні образи, поетичні картини, розкриваються їх емотивне й гіперболічне навантаження, ідеалізовані форми, які властиві саме календарній поезії. Авторка звернула увагу на те, що проявом народного світобачення є метафора як одна з «архаїчних форм синкретичного світосприйняття». Декодування символічних значень і знаків календарно-обрядового тексту та його супроводу стало важливим для розуміння способу світосприйняття етносу на певному етапі розвитку.

Вдало залучений різночасовий фольклорний матеріал допоміг дисертантці простежити трансформацію символіки календарних текстів, а це важливо, бо у таких символах, як зазначено у роботі, закодовано «етноментальні особливості, світобачення та ціннісні орієнтири» народу (с. 235). Г. В. Коваль також розглядає символіку чисел як «синтезований конструкт», певний засіб для впорядкування й моделювання Всесвіту.

Структурну поетику народної пісні дисертантка вивчає у *Розділі 4.* «Стилістична маркованість календарно-обрядових пісень». Цікавим стосовно розкриття емоційно-експресивного наповнення календарного фольклору є підрозділ 4.1. «Експресія фольклорного слова (демінітиви)». До уваги взято стійкі ритмізовані словесні конструкції, які виконують надзвичайно важливі функції – запам'ятовувальну (мнемонічну), утилітарну та естетичну. Такі стійкі поетичні утворення моделюють образно-персонажну й образно-предметну систему творів. Авторка доводить, що демінутивна вербалізація календарного тексту має позитивну емоційну констатацію та є національним репрезентантом української мови загалом і національного фольклору зокрема. За допомогою розкриття стилістики поетичних текстів їй вдалося виявити окремі закономірності творення народно-обрядової поезії. Цікавий аналітичний підхід

простежується у розділі 4.5. – це дослідження рефренів, які можна вважати своєрідним композиційним маркером народнопоетичних текстів.

Монографію органічно доповнюють науково-пошукові інструменти – іменний та термінологічний покажчики. Рецензоване дослідження осмислене, науково обґрунтоване, може залучатись у подальших наукових проєктах. Воно пройшло апробацію на всеукраїнських та міжнародних конференціях та висвітлене у достатній кількості публікацій. Науковий потенціал дисертантки не викликає сумніву. Можемо стверджувати важливість та необхідність і вітати появу такої праці в українській фольклористиці.

Нові факти та значення для науки і практики отриманих результатів

Науковими досягненнями зазначеної праці можна вважати такі:

- традиційний календарно-обрядовий фольклор введено в площину інтердисциплінарного контексту, де для його аналізу залучено філософські, літературознавчі, мовознавчі, етнографічні, психологічні концепції;
- робота ґрунтується на великому джерельному матеріалі, який професійно та різнобічно проаналізовано;
- дисертація має комплексний характер, оскільки залучає до аналізу вербальні та невербальні компоненти фольклорного тексту, тому простежується системний погляд на календарно-обрядовий текст як поєднання слова, обряду, хореографії, музики, а також естетичного, утилітарного й символічного;
- багатожанровий матеріал структуровано за об'єднувачими образами, темами, які творять цілісну фольклору тканину твору;
- укладений термінологічний покажчик засвідчує наявність у дослідженні широкого спектру використаних спеціальних наукових понять;
- змістова частина роботи може залучатися для читання лекційних курсів з фольклористики, теорії жанрів, поезики, а також для написання підручників, посібників з усної словесності, тематичних наукових проєктів.

Повнота викладу матеріалу дисертації в опублікованих працях і авторефераті

Дисертаційна робота Г. Коваль достатньо апробована. Важливі наукові сентенції відображені в одноосібній монографії, розділі колективної монографії, одноосібних публікаціях, статтях у спеціалізованих наукових вітчизняних і закордонних виданнях. Теоретичні положення роботи оприлюднено на наукових конференціях, семінарах, симпозіумах в Україні та за кордоном.

Структура і зміст дисертації (монографії)

Робота складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків, списку джерел, наукової літератури, іменного та термінологічного покажчиків. Обсяг дисертації (монографії) 440 с.

Розділи роботи («Історико-теоретичні та методологічні домінанти в осмисленні поетики календарно-обрядового тексту», «Календарно-обрядова творчість у народнопісенній культурі українців», «Тропеїстична система календарно-обрядових пісень», «Стилістично-композиційна маркованість календарно-обрядових творів»), повністю розкривають поставлені завдання, дослідження базується на презентативній джерельній базі, висновки досить ґрунтовні й аргументовані.

Зауваження та дискусійні положення щодо змісту дисертації

Сприймаючи загалом позитивно концептуальний вектор дисертації (монографії) Галини Коваль, оцінюючи добре структурований аналітичний виклад, аргументований текстовими прикладами, підтримуючи методологічні концепції, все ж маю окремі зауваги, що потребують відповіді.

1. Додаткового пояснення потребує вислів, використаний у назві дисертації (монографії), – «поетичний універсум», оскільки він тут є ключовим, але, як на мене, не зовсім чітко, дещо завуальовано передає наукову проблему, бо вжитий у переносному значенні. Не зовсім зрозуміло із назви, мається на увазі тільки поетика тексту з усіма виражальними художніми засобами чи увесь комплекс візуального, ритуального, музичного й етнографічного супроводу. «Універсум» – це філософський термін, що означає «Всесвіт», «світ як ціле», «всеохопність», про що зазначено й самою дослідницею (с. 8). Цілком виправданим може бути його вживання в тексті роботи, коли йдеться про певне узагальнення, множинність підходів, художніх засобів, смислів календарно-обрядової поезії. Проте авторка в анотації коректно цей вислів бере в лапки, чим і пояснюється його своєрідна метафоричність, а в назві він вжитий без такого виділення. Звідси й певна розмитість у формулюванні предмета дослідження, який саме субстантивно (бо предмет) мав би означати наукову проблему, а не дію «з'ясування образного універсуму в календарно-обрядовій творчості українців», де образна система чи «образний універсум» (за роботою) мислиться як тільки одна із складових характеристик календарно-обрядових текстів. За змістом виходить: «образний універсум» в «поетичному універсумі». Розумію, що це, швидше, технічне накладання понять у Вступі, яке загалом не впливає на змістову площину дисертації, що організована досить добре.

2. У підрозділі 1.2. «Історіографічні студії», згадуючи імена вчених, у контексті їхнього наукового доробку варто було б детальніше відобразити дотичність їх зацікавлень досліджуваною тематикою, а саме – календарно-

обрядовим фольклором, що зроблено по відношенню не до всіх згаданих учених. Зокрема, чомусь поруч із пісенним збірником М. Максимовича, виданим 1827 року, не згадуються інші два (1834 та 1849 рр.).

3. Оскільки робота є комплексним дослідженням календарно-обрядового фольклору, то хотілося б детальнішого пояснення, за якими критеріями відбувалися відбір і поєднання власне словесно-поетичної та етнографічно-обрядової канви цього виду народної творчості для аналізу.

4. Досліджуючи відображення поетичної моделі простору в календарно-обрядовому фольклорі, у монографії знаходимо звернення до універсальної тріади «Дім – Поле – Храм». Зрозуміло, чому при характеристиці архаїчних текстів основну увагу звернено на аналіз і трактування двох перших топосів – «Дім» та «Поле». Але фактично зовсім не приділено уваги топосу «Храм». Адже він може означати не тільки прямі християнські цінності й простір, але й загалом звернення до сакрального в будь-якій системі вірувань, в тому числі й місць здійснення календарних обрядодій, парадигма яких згадується у підрозділі 2.5. «Поетична модель простору: фольклорна онтологія в календарному тексті» («ліс», «гай», «сад», «річка»), адже згадана тріада є не тільки буттєво-реалістичною, але й наскрізь символічною та архетипною.

5. Як побажання: оскільки текст роботи є науково-аналітичним, корисним для використання як науковим працівникам, так і викладачам та студентам, то для зручності, можливо, варто було б укласти не покажчик, а невеликий словник використаних термінів.

Вказані зауваження та побажання загалом не применшують наукової вартості роботи Галини Василівни Коваль, яка виконана на високому науково-методологічному рівні та є помітним внеском в українську фольклористику.

Висновок щодо відповідності дисертації встановленим нормам

На мою думку, пропонована робота є оригінальною, самостійною, такою, що містить новизну та має ряд обґрунтованих положень і результатів. Тому дисертаційне дослідження (монографію) Галини Василівни Коваль «Поетичний універсум календарно-обрядового фольклору українців», яка подана на здобуття наукового ступеня доктора філологічних наук зі спеціальності 10.01.07 – фольклористика можна вважати цілісним та завершеним дослідженням. За теоретичною наповненістю й практичним значенням отриманих результатів, обґрунтованістю наукових положень, висновків вона відповідає профілю спеціалізованої вченої ради Д 26. 227. 01, вимогам, які встановлені у пп. 9, 10, 12, 13, «Порядку присудження наукових ступенів», затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України № 567 від 24 липня 2013 року (зі змінами, внесеними згідно з Постанови Кабінету Міністрів України № 656 від 19.08.2015, № 1159 від 30.12.2015, № 567 від 27. 07. 2016), а

також вимогам МОН України щодо докторських дисертацій, а її авторка, Галина Василівна Коваль, заслуговує на присудження їй наукового ступеня доктора філологічних наук зі спеціальності 10.01.07 – фольклористика.

Офіційний опонент –

доктор філологічних наук, професор
кафедри культурології
та філософії національного
університету «Острозька академія»

Ж. О. Янковська

ПІДПИС
ПІКТВЕРЖУЮ
НАЧАЛЬНИК ВІДДІЛУ
КАДРІВ НАУ «ОА»

